

αυτά τα δίκτυα. Τη γαλανόλευκη μισο-Εγνατία, μισο-Παραεγνατία που συγκρούεται με την υπερβόρεια μισο-Εγνατία, μισο-Παραεγνατία, το φιλελληνικό αγωγό φυσικού αερίου, που αντιπαλεύει με το φιλοτουρκικό, τη σύνδεση Ρίου-Αντιρρίου, την ηλεκτρική σύνδεση Ελλάδος-Ιταλίας. Η τηλεπικοινωνιακή ζεύξη ξεπερνάει τη χώρα μας και εντάχθηκε πλέον στο πακέτο των «πέντε διακρατικών δικτύων για κατασκευή καλωδιακών ζεύξεων». Η λεγόμενη Παραεγνατία Τράπεζα, που θα συντονίζει την αναπτυξιακή συνεργασία των δώδεκα χωρών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Ζήτημα προώθησης των «διακρατικών δικτύων» έθεσαν ως κύριο αίτημα οι 1000 μικρομεσαίες επιχειρήσεις που συναντήθηκαν το Μάιο στο Μαρόκο. Η Ε.Ε. άνοιξε τα χαρτιά της στο συνέδριο που οργάνωσε πριν δύο μήνες στη Θεσσαλονίκη. Εμπρός για «διασύνδεση όλων των δικτύων στα Βαλκάνια». Ενεργειακών, ηλεκτρισμού, φυσικού αερίου, πετρελαίου κ.λπ. Η εκπορευόμενη από το Μάαστριχτ αρχή της «επικουρικότητας» ουσιαστικά αναδιανέμει υπέρ των τοπικών κοινωνιών την εξουσία. Ακόμα και η περιφερειακή πολιτική των περιοχών, διασταυρώνεται πια στο νέο Συμβούλιο Περιφερειών. Στο πρόπλασμα της συνάντησης των αυριανών ευρωπαϊκών «αυτονομιών». Σε τοπικό επίπεδο αναριθμητά μη κρατικά πολυεθνικά δίκτυα και επιχειρήσεις συνδιαμορφώνουν το διαφορετικό αύριο. Πολλές αποφάσεις υπαγορεύονται ή αναστέλλονται από NGO ή δίκτυα NGO. Το τρίτο αδελφάκι τους, οι τρεις «ομπρέλες των ευρωπαϊκών NGO» (περιβάλλοντος, καταναλωτών, αναπτυξιακή), δυναμώνουν πολύ γρήγορα. Όλες μαζί έχουν και ένα πρόσθετο σοβαρό ρόλο. Διαθέτοντας «καθεστώς συμβούλου» στην Ε.Ε., στο Συμβούλιο Ευρώπης και σε όλους τους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς, φθάνουν ως το σημείο να επιβάλλουν πολιτικές. Πολλές φορές σε αντίθεση με τις κυβερνήσεις των χωρών από τις οποίες προέρχονται! Οι ευρωπαϊκές περιφέρειες προωθούν από καιρό τη διασυνοριακή συνεργασία. Μέσω της συνεργασίας τους οι παραμεθόριες περιοχές επωφελούνται από την

αυξημένη αποδοτικότητα μέσω κοινών ενεργειών, από οικονομίες κλίμακος, από μεταφορά τεχνολογίας. Τα Πυρηνία αναπτύσσονται ισπανο-γαλλικά, από κοινού τα ολλανδο-γερμανικά και τα βελγο-λουξεμβουργιανά σύνορα (από τις πρώτες εφαρμογές), η DATAR στη Γαλλία και η Βόρεια Ρηνανία-Βεσφαλία σχεδιάζουν ευρωπαϊκά το μέλλον τους (από το '88), η νοτιο-ανατολική Αγγλία αναζητάει κοινή μοίρα με την ατλαντική Γαλλία (από το '90) και το Κεντ με τρεις περιφέρειες του Βελγίου και της γαλλικής Nord Pas de Calais. Τα παραδείγματα ανάλογης οπτικής είναι αναρίθμητα. Οι επιπτώσεις δε τυχόν ανάλογων εφαρμογών στη βόρεια και ανατολική Ελλάδα, με δεδομένο ότι κατά ένα μεγάλο ποσοστό ο περιθωριακός ρόλος τους οφειλόταν στις γειτονικές κλειστές συνοριακές πόρτες, μπορούν να είναι ακόμα πιο εντυπωσιακές. Ήδη κάποιες απλές κοινές ενέργειες όπως η καλοκαιρινή συμφωνία ελληνο-βουλγαρικής συνεργασίας για κατάσβεση πυρκαγιών, η αποφασιστικότητα των τοπικών κοινωνιών για άνοιγμα συνοριακών διόδων μεταξύ τους στη Θράκη, οι πρωτοβουλίες των νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων Έβρου και Ξερρών που κατέληξαν στη δημιουργία μιας μίνι-ελεύθερης ζώνης στα βόρεια σύνορα του δεύτερου, η επικράτηση σωφροσύνης στη «πράσινη» διοίκηση της ΔΕΗ για ενεργειακά δάνεια από την Τουρκία (που είχαν καταγγελθεί επί «γαλάζιας» διοικήσεως ως «εθνικής μειοδοσία») κ.λπ. δείχνουν τη σύγχρονη δυναμική.

...Στα επικοινωνιακά δίκτυα...

Αν όμως αυτή είναι η σύγχρονη «κοινωνία της πληροφορίας», αυτός ο σημερινός κόσμος και αυτές οι τάσεις στην περιφερειακή του πολιτική, τότε σίγουρα έχει φθάσει η ώρα για αντίστοιχα και συμβατά «μέσα επικοινωνίας και ενημέρωσης». Που δεν θα περιορίζονται από τα στενά όρια των εθνικών συνόρων, του κρατισμού και της πυραμιδοειδούς οργάνωσης των κοινωνιών. Ορίζοντας και στόχος τους, δεν μπορεί να είναι άλλος από την «Ευρώπη των (λογής) επικοινωνιακών δικτύων». Ο ιδιοκτησιακός,

επιχειρησιακός, δημοσιογραφικός, πολιτικός επαναπροσανατολισμός των ελληνικών ΜΜΕ για αντιστοιχισμό μ' αυτή την προοπτική, είναι απαραίτητος. Οι πολύμορφες και συχνές αντιστάσεις που εμφανίζονται, οφείλονται κύρια σε μια ιδιόμορφα αμυντική διάθεση αποφυγής ενός μέλλοντος που έχει ήδη φθάσει. Η επισήμανση των συνεπειών που συνεπάγεται η συνέχιση της μη προσαρμογής στα ίδια τα Μέσα, ξεπερνά τις προθέσεις αυτής της εισήγησης. *Η επισήμανση όμως μίας τουλάχιστον συνέπειας από την τυχόν συνεχιζόμενη αναντιστοιχία των ΜΜΕ προς τα περιφερειακά προβλήματα και τις σύγχρονες τάσεις για την αντιμετώπισή τους, είναι εύκολη. Η περιφερειακή διάσταση των προβλημάτων δεν θα αντιμετωπιστεί, στο βαθμό που δεν αναπτυχθούν περιφερειακά ΜΜΕ, με ευαισθησία στα υπερεθνικά ή τοπικά προβλήματα.*

* Το κείμενο αποτέλεσε εισήγηση στο συνέδριο «Περιφερειακή ανάπτυξη, χωροταξία και περιβάλλον, στο πλαίσιο της Ενωμένης Ευρώπης» που έγινε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, 15-16 Δεκεμβρίου 1995.

Ο ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΠΑΙΧΝΙΔΙΟΥ

του Νίκου Παναγιωτόπουλου

για το και με αφορμή το βιβλίο του P. Champagne, *Faire l'opinion. Le nouveau jeu politique*, Minuit, 1990

«Τίποτα δεν καταστρέφει πιο βαθιά, πιο ειλικρινά από κάθε "απρόσωπο" καθήκον, από κάθε θυσία στον Μολόχ της αφαίρεσης».

Φ. Νίτσε, *Ο αντίχριστος*

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ του P. Champagne, *Faire l'opinion*¹ παρουσιάζει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη του μετασχηματισμού του πολιτικού πεδίου στη Γαλλία. Εγγράφοντας τις αρχές της ανάλυσής του μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο της κοινωνιολογίας της συμβολικής κυριαρχίας, ο συγγραφέας δημιουργεί μια ρήξη με το εξουσιοδοτη-

μένο και εξουσιαστικό, διδακτικό και ακαδημαϊκό ύφος του πανεπιστημιακού μονόλογου πάνω στον πολιτικό κόσμο.

Η εργασία αυτή παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για τον Έλληνα αναγνώστη αν γίνει αντικείμενο ανάγνωσης μέσα από την προοπτική της μελέτης «μιας περίπτωσης του δυνατού», αφού μπορούμε να συλλάβουμε με άνεση βασικές αντιστοιχίες με την ελληνική περίπτωση.

Πράγματι για τον Champagne η διαδικασία πολιτικού «εκδημοκρατισμού» φαίνεται να είναι στενά συνδεδεμένη με την αυτονόμηση του πολιτικού πεδίου και με μία αυξανόμενη εσωτερική διαφοροποίησή του, δηλαδή με την εμφάνιση και την ανάπτυξη σχετικά αυτόνομων υπο-πεδίων κοινωνικών φορέων – πολιτικοί συντάκτες και αναλυτές, ειδικοί σφυγμομετρήσεων και πολιτικής επικοινωνίας κ.ά. – οι οποίοι, καθένας με τον τρόπο του, με τα συμφέροντά του, και τα ειδικά διακυβεύματά του, συμμετέχουν λιγότερο ή περισσότερο άμεσα στο πολιτικό παιχνίδι.

Πράγματι, ένα από τα χαρακτηριστικά του πρόσφατου μετασχηματισμού του πολιτικού πεδίου, που εκδηλώνεται με τις διάφορες μορφές κρίσης – «λόγου», «οράματος» κ.λπ. – θεμελιώνεται στην εισόρμηση μέσα στο πολιτικό παιχνίδι ενός συνόλου επαγγελματιών εξειδικευμένων στην πολιτική χειραγώγηση και ερμηνεία: Πρόκειται για τη δημιουργία ενός νέου κοινωνικού χώρου που κυριαρχείται από τους *ειδικούς της «κοινής γνώμης»* (αυτούς που την παράγουν, τη χειραγωγούν, την εκφράζουν, την ερμηνεύουν, την αναλύουν, την εμπορεύονται) οι οποίοι, χρησιμοποιώντας σύγχρονες τεχνολογίες – όπως οι σφυγμομετρήσεις, η πληροφορική, τα ΜΜΕ – και προσδίδοντας μία αυτόνομη πολιτική ύπαρξη σε μία «κοινή γνώμη» που αυτοί οι ίδιοι παράγουν από το γεγονός και μόνο ότι ασχολούνται με τη σύλληψη και έκφρασή της, μεταμορφώνουν την πολιτική δραστηριότητα.

Στο πλαίσιο αυτού του σχολίου δεν μας δίνεται η δυνατότητα να υπεισέλθουμε σε μία αυστηρή ανάλυση της γέννησης αυτού του νέου χώρου, όπως την ανέλυσε, για τη γαλλική περίπτωση ο Champagne: μπο-

ρούμε τουλάχιστον να πούμε πως όλα δείχνουν πως οι ειδικοί αυτοί κατόρθωσαν να δρομολογήσουν την αλλαγή του ορισμού της πολιτικής, δηλαδή ό,τι μπορεί νόμιμα να κάνει ένας πολιτικός για να εκλεγεί, και μ' αυτόν τον τρόπο, συνέβαλαν στη δημιουργία ενός καινούργιου πολιτικού παιχνιδιού μέσα στο οποίο οι ειδικές υπηρεσίες τους έγιναν απαραίτητες². Ταυτόχρονα, η σχέση της αντιπροσωπευσης που εγκαθιδρύεται με την εκλογή αρχίζει να αμφισβητείται από τον πολλαπλασιασμό των δημοσκοπήσεων που στοχεύουν να επιλύσουν άμεσα, χωρίς διαμάχες και συζητήσεις, με τη βοήθεια μεμονωμένων και στην πλειοψηφία τους απληροφόρητων ατόμων, κάθε πρόβλημα που ανακύπτει στην επικαιρότητα ή το εσωτερικό της πολιτικής τάξης. Οι πολιτικοί που εξελέγησαν για να επεξεργαστούν και να υπηρετήσουν αυτό που πρέπει να είναι η «λαϊκή βούληση» συναντούν ανταγωνισμό από τα ινστιτούτα δημοσκοπήσεων που δείχνουν να καθιστούν δυνατό ένα είδος «άμεσης δημοκρατίας» χωρίς διαμεσολάβηση. Η ύπαρξη μάλιστα αυτών των δημοσκοπήσεων και η επιστημονική αξιοπιστία που οι πρωταγωνιστές του πολιτικο-δημοσιογραφικού πεδίου τους αποδίδουν, επιφέρει μια μετατόπιση της «πολιτικής εργασίας»: οι προσωπικότητες που εξελέγησαν μόνο για την υποτιθέμενη ικανότητά τους να αντιμετωπίσουν τα πολιτικά προβλήματα οφείλουν σήμερα να μεριμνήσουν επιπρόσθετα ώστε να πιστέψουν και να κάνουν πιστευτό, με τη βοήθεια των συμβούλων επικοινωνίας, ότι τα μέτρα που συνιστούν ύστερα από σκέψη και ανάλυση, είναι ταυτόσημα μ' εκείνα που αυθόρμητα επιθυμούν οι περισσότεροι πολίτες³.

Από την άλλη πλευρά οι πολιτικοί αναλυτές, αντί να αποσαφηνίζουν τις πολιτικές συγκρούσεις και να αναδύουν τα αληθινά προβλήματα, παράγουν εκλογικές εκστρατείες που έχουν όλες τα ίδια χαρακτηριστικά αφού η επεξεργασία τους βασίζεται στις ίδιες έρευνες και εμπνέονται από τους ίδιους στόχους. Και τελικά, μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι μετρήσεις της κοινής γνώμης δεν επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση της σχέσης των διάφορων κατηγοριών ψηφοφόρων με την πολιτική, αλλά μόνο τον

τρόπο του πώς να την «παγιδέψουν». Και η περιοδική καταγγελία, από τον ίδιο τον τύπο, αυτών των δημαγωγικών πρακτικών συμβάλλει τελικά στην τροφοδότηση ενός υποδαυλίζοντα αντι-κοινοβουλευτισμού που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βαθιάρας για επικίνδυνους για τη δημοκρατία δημαγωγούς. Πράγματι, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίζαμε, μαζί με τον Champagne, πως ο μετασχηματισμός του πολιτικού πεδίου που συντελείται σήμερα συμβαδίζει με την εγκαθίδρυση μιας «*νέας αρχής καθολικής νομιμότητας*» που θεμελιώνεται στην τηλεθέαση και το «χειροκροτόμετρο»⁴.

Είναι εύκολο να κατανοήσουμε πως έχουμε να κάνουμε με συστήματα κυριαρχίας ολοένα και πιο σύνθετα. Μπορούμε, πράγματι, να μιλήσουμε για ένα είδος «γενικευμένης κυριαρχίας», όπως το προτείνει ο Champagne, δηλαδή για ένα νέο τρόπο κυριαρχίας που τείνει να διαχυθεί και μέσα στον οποίο, στο εσωτερικό της κυρίαρχης τάξης που εμφανίζεται σήμερα έντονα διαφοροποιημένη, κάθε τμήμα κυριαρχεί σε κάποιο βαθμό πάνω στα άλλα, ενώ, ταυτόχρονα, είναι έντονα εξαρτημένο απ' αυτά. Μεταξύ των κυρίαρχων, κανείς δεν κυριαρχεί ολοκληρωτικά: αυτό που κυριαρχεί, σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, είναι ο ειδικός σχηματισμός που διαμορφώνουν τα διάφορα πεδία που μετέχουν στην εξουσία. Αυτός ο τρόπος κυριαρχίας είναι αναμφίβολα λιγότερο ωμός αφού δεν μονοπωλείται από ένα τμήμα της εξουσίας. Παράλληλα όμως είναι και περισσότερο ισχυρός, αφού είναι ταυτόχρονα παντού και πουθενά, απρόσωπος και πολλαπλός, αποδεκτός και επιβεβλημένος. Αυτός ο τρόπος κυριαρχίας, στο πλαίσιο του οποίου ο καθένας συμβάλλει, σ' ένα μικρό βαθμό και ακούσια στην κυριαρχία του συνόλου, είναι ένα σχεδόν απαραίτητο προϊόν της αυξανόμενης διαφοροποίησης του κοινωνικού κόσμου και, κυρίως, της διαφοροποίησης των σχετικά αυτόνομων κοινωνικών πεδίων (χώρος πολιτικός, δημοσιογραφικός, οικονομικός, πνευματικός κ.ά.) με τα δικά τους διακυβεύματα, τους δικούς τους νόμους και τις δικές τους λογικές του τρόπου λειτουργίας τους. Μέσα σε μια τέτοια κοινωνική σφαίρα, το στοιχείο των διανοούμενων δεν είναι,

όπως το τονίζει ο Champagne, να ανευρεθεί ο τρόπος της καταγγελίας των πιο ορατών χειραγωγήσεων – και η απαραίτητη αυτή καταγγελία διατρέχει παρ' όλ' αυτά ένα μεγάλο κίνδυνο: τον κίνδυνο να μην δούμε πως η ύπαρξη της τηλεόρασης, η καθημερινή πρακτική των σφυγμομετρήσεων και το σύνολο των πρακτικών των γνωμολόγων χωρίς γνωμοσύνη διαμορφώνει σήμερα όλη την πολιτική πραγματικότητα. Το αληθινό πρόβλημα δεν είναι αν θα τοποθετηθούμε «*υπέρ*» ή «*κατά*» των ΜΜΕ, ούτε αν πρέπει να προτιμήσουμε τη λαϊκή εξέγερση από τις τηλεοπτικά καλυμμένες διαδηλώσεις, αλλά να αναζητήσουμε τρόπους με τους οποίους θα σπάσουμε αυτόν τον κύκλο ο οποίος τείνει να καθιερωθεί χωρίς κανείς να το θέλει ρητά, υπενθυμίζοντας πως η πολιτική οφείλει να είναι κάτι διαφορετικό από αυτήν τη σφαίρα, την ανάλογη μ' εκείνη της επιστημονικής φαντασίας, μέσα στην οποία ο λαός⁵ υπάρχει μόνο με τη μορφή σφυγμομετρήσεων και ραδιοτηλεοπτικών παρεμβάσεων και κοιτάει στην τηλεόραση τους αγώνες που εκτυλίσσονται «*γί' αυτόν*», των διαφόρων ομάδων του πολιτικού κόσμου που υπακούουν μόνο στη λογική των ενδογενών, εμφύλιων συγκρούσεών του.

Κοντολογίς, η ανάπτυξη αυτού του νέου δημοσιογραφικο-πολιτικού χώρου συμβάλλει στη μείωση της αυτονομίας του πολιτικού πεδίου, και ταυτόχρονα, του κύρους των πολιτικών ως θεματοφύλακες των συλλογικών αξιών⁶.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. P. Champagne, *Faire l' opinion. Le nouveau jeu politique*, Minuit, 1990.
2. Επειδή ακριβώς αυτή η αλλαγή του ορισμού της πολιτικής τείνει να διαταράξει ραγδαία τις καθιερωμένες μορφές του πολιτικού κεφαλαίου (το κύρος που συσσωρεύεται μέσα στα πολιτικά κόμματα, η πολιτική ρητορική στις κοινοβουλευτικές συνελεύσεις ή στις πολιτικές συγκεντρώσεις κ.λπ.), μπορούμε να κατανοήσουμε πως αυτές οι αλλαγές, όπως στα περισσότερα κοινωνικά πεδία, είναι το έργο νέων κοινωνικών υποκειμένων, ή, πράγμα που είναι το ίδιο, χωρίς πολιτικό κεφάλαιο και οι οποίοι, αφού «δεν δεσμεύουν παρά

τους εαυτούς τους», (τους διαφόρους «κυρίου τίποτα»), μπορούν να επιχειρήσουν να ανατρέψουν τους σιωπηλά αποδεκτούς και ενσωματωμένους κανόνες που διέπουν τον πολιτικό ανταγωνισμό (cf. P. Bourdieu, *Μικρόκοσμοι. Τρεις μελέτες πεδίου*, επιμέλεια Ν. Παναγιωτόπουλος, Δελφίνι, 1992, σ. 125-162).

3. Βλ. Pierre Bourdieu, *Κείμενα κοινωνιολογίας*, Δελφίνι, 1994, σ. 153-160.

4. Πράγματι ο σταδιακός μετασχηματισμός της παράστασης του κοινού της τηλεόρασης δεν είναι χωρίς αναλογία μ' αυτή που παράγεται ταυτόχρονα στην πολιτική με τις σφυγμομετρήσεις.

5. Μπορούμε να αναρωτηθούμε σοβαρά για το αν οι σφυγμομετρήσεις κοινής γνώμης, που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αποτελούν παρά ένα ψεύτικο άνοιγμα του πολιτικού πεδίου προς τη βάση, οφείλουν τη δύναμή τους στο γεγονός ότι επιτρέπουν να πραγματοποιηθεί το παλιό όνειρο των κυρίαρχων που είχε ήδη επικαλεστεί ο Μαρξ (αυτό «της μπουρζουαζίας χωρίς το προλεταριάτο») ή πιο πρόσφατα ο Brecht (αυτό «της διάλυσης του λαού»), όταν αυτή δεν συμφωνεί με το κόμμα που μιλάει στη θέση του και στο όνομά του. Θα μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε όλο το συλλογισμό του P. Bourdieu που στο τελευταίο του έργο «*La Misère du Monde*» επισημαίνει πως ο πολιτικός κόσμος σήμερα κλείνεται όλο και περισσότερο στον εαυτό του, στις ενδογενείς συγκρούσεις του, στα ειδικά παιχνίδια και διακυβεύματά του. Οι υπεύθυνοι πολιτικοί, φυλακισμένοι μέσα σ' ένα περιβάλλον που συγκροτείται από βιαστικούς τεχνοκράτες, οι οποίοι αγνοούν σχεδόν τα πάντα από την καθημερινή ύπαρξη των συμπολιτών τους και κυρίως αγνοούν το βάθος της άγνοιάς τους αυτής, κυβερνούν παραδομένοι στη μαγεία των σφυγμομετρήσεων, αυτής της ψευτοεπιστημονικής τεχνολογίας ορθολογικής δημαγωγίας, η οποία τους δίνει εκβιαστικές απαντήσεις σε ερωτήσεις που επιβάλλονται σε άτομα τα οποία δεν τις θέτουν στους εαυτούς τους, τουλάχιστον με τους ίδιους όρους.

6. P. Bourdieu, «*Le champ journalistique*», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 101-102, 1994, σ. 3-9,7